

Агресія є найбільш серйозною і небезпечною формою незаконного використання сили. Оцінка агресії як явища повинна ґрунтуватись на наступних засадах: неможливість юридичного виправдання агресії взагалі; неможливість повного і вичерпного визначення агресії шляхом достеменного перерахування актів агресії; недоцільність і шкідливість виправдання агресії.

Надійшла до редколегії 31.05.2001

*Є.В. Смирнова, асистент
Таврійського нац. ун-ту
ім. В.І. Вернадського*

ЗАГАЛЬНОКРИМСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ 1991 РОКУ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ВІДТВОРЕННЯ АВТОНОМІЇ В КРИМУ

Проблема Криму є однією з найбільш актуальних українських проблем.

Вперше ідея про зміну державно-правового статусу Кримської області виникла в 1989 р. після того, як Рада Національностей Верховної Ради СРСР ухвалила постанову «Про створення Комісії Верховної Ради СРСР з проблем радянських німців і кримськотатарського народу». Під час роботи з назначеної комісії виникла ідея про відновлення ліквідованої в 1945 р. Кримської АРСР, але вже в складі УРСР. Секретар ЦК КПРС А.М. Гіренко (колишній перший секретар Кримського обкому партії) в одному із своїх інтерв'ю зазначив: «Так як Крим є областю, то не має можливостей самостійно діяти, самостійно вирішувати питання на необхідному державному рівні. Тому я вважаю, що зараз в світлі тих рішень, які прийняла Верховна Рада відносно кримськотатарського народу по Криму, є всі підстави висувати питання про його статус. Особисто я уявляю цей статус сьогодні як автономну республіку в складі Української РСР» [1, с.2]. Заслуговує на увагу аргументація А.М. Гіренка щодо існуючих тісних економічних і політичних зв'язків Криму з Україною [2, с.2].

Наступним етапом в розвитку ідеї державно-правового статусу Криму стала Декларація «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, що зазнали насильного переселення і забезпечення їх прав», яка була прийнята 14 листопада 1989 р. Верховною Радою СРСР та обговорення пропозиції народного депутата СРСР від Криму Ю.С. Цавро, яку він вніс в Раду Національностей «...про відновлення автономії Криму, як багатонаціонального утворення у вигляді Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки».

28 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР в своїй постанові схвалила висновки і пропозиції Комісії Верховної Ради з проблем кримськотатарського народу. «Відновлення прав кримськотатарського народу, – зазначалося в постанові, – не може бути здійснено без відновлення автономії Криму шляхом створення Кримської АРСР в складі Української РСР. Це відповідало б інтересам інших національностей, що проживають нині в Криму» [3, с.56]. Сама ідея майбутньої державності Криму почала формуватися і з ініціативи з низу.

Це чітко відмітив колишній голова Кримської обласної Ради народних депутатів М.В. Багров на 5-й сесії обласної Ради 21-го скликання 24 січня 1991 року.

«Сама ідея Кримської Автономії почала оформлятися упродовж підготовки до виборів народних депутатів СРСР. Спочатку мова йшла в основному про особливий статус Криму як всесоюзної здравниці. Разом з тим зміна суспільно-політичної ситуації в країні та області позначилась і на уявленнях про майбутнє Криму. Усвідомлення того, що в правовій державі, в оновленій Федерації при переході до ринкових відносин і в умовах складних міжнаціональних проблем найбільш доцільно рухатися не до якогось невизначеного Конституцією особливого статусу, а в напрямку автономії республіки з власними законодавчими повноваженнями та органами. До того ж в Криму створився власний вузол проблем. Стало ясно, що необхідні невідкладні і рішучі дії, щоб не тільки не втратити унікальні природні фактори півострова в силу відомчого диктату центру і надзвичайно складної екологічної обстановки, але і на їх основі здійснити якісні структурні зрушення в народному господарстві. Крім того реальністю стало для Криму повернення кримсько-татарського населення та інших депортованих народів. Саме тому питання про зміну статусу Криму були включені в більшість передвиборчих платформ народних депутатів області всіх рівнів» [4, с.476].

За нашими підрахунками питання про державно-правовий статус Криму розглядалося на 4-х сесіях обласної Ради народних депутатів. Рішенням 2-ї сесії обласної Ради народних депутатів було створено оргкомітет, до складу якого ввійшли депутати, кваліфіковані спеціалісти і вчені, представники національних і культурних товариств, засобів масової інформації. В комітеті були створені 3-и підгрупи, які займалися розробкою державно-правового обґрунтування з використанням наукових розробок, історико-архівних матеріалів, соціально-економічних особливостей проблеми, а також організаційні питання, пов'язані з виробленням механізмів реалізації рішень з питань статусу Криму [5, с.31].

Результати роботи оргкомітету були подані на розгляд депутатів і за їх ініціативою 3-я сесія обласної Ради 11 вересня 1990 року прийняла рішення і надіслала на адресу Верховних Рад СРСР і Російської Федерації заяву про відміну Указів 1945 і 1946 років, які ліквідували Кримську АРСР. Після цього Президія обласної Ради народних депутатів прийняла рішення про скликання позачергової 4-ї сесії обласної Ради для обговорення питання про статус Криму і про відношення до Союзного Договору.

У кінці серпня оргкомітет зібрався на своє останнє засідання, де підвів підсумки проведеної роботи. Одночасно тут же були вироблені декілька варіантів механізму реалізації підвищення статусу Криму і серед них:

1. З'їзд депутатів різних рівнів;
2. З'їзд народів Криму;
3. Спільна сесія Кримської обласної і Севастопольської міської Рад з участю депутатів місцевих Рад і голів національно-культурних товариств;
4. Сесія обласної Ради з участю депутатів Севастопольської Ради і представників національно-культурних товариств;
5. Сесія обласної Ради із запрошенням голів Севас-

топольської і інших Рад області і представників національно-культурних товариств; б. Загальнокримський референдум.

Підсумки роботи оргкомітету розглянула 3-я сесія Кримської обласної Ради.

Голова обласної Ради народних депутатів М.В. Багров підводячи підсумки обговорення цієї проблеми зазначив: «Скасування актів 1945 – 1946 років по суті справи відкриває шлях для подальших кроків по визначенню майбутнього статусу Криму.

Документ, як Декларацію приймати не треба, бо: по-перше, статус області таких підстав не дає; по-друге, ми не маємо право цього робити без урахування думки жителів Севастополя, а також без урахування думки кримських татар та інших депортованих з Криму народів» [6, с.94].

Після детального обговорення було прийнято спеціальне Звернення до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради РФСР.

Напередодні цієї сесії питання про статус Криму розглядалося на засіданні Президії Верховної Ради УРСР, на яке була запрошена частина депутатів Кримської обласної Ради. В роботі 4-ї сесії обласної Ради прийняв участь Голова Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчук. Після гострих дискусій сесія прийняла рішення про проведення референдуму 20 січня 1991 р.

Сьогодні в різноманітних публікаціях піддається сумніву юридична правомірність проведення Загальнокримського референдуму та процесу відродження Автономії в Криму. На думку професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка В.Сергійчука, референдум в Криму 20 січня 1991 р. є складовою ланкою в системі заходів руйнації цілісності території УРСР. В своїй монографії «Український Крим» [7, с.268] він зазначає, що «На засіданні секретаріату ЦК КПУ 22 жовтня 1990 р. під головуванням Г. Харченка було запропоновано «комуністам-керівникам Верховної Ради УРСР внести на розгляд сесії Верховної Ради республіки питання про державний статус Криму; Кримському обкому партії виступити з ініціативою прийняття Декларації про статус Криму» [7, с.268]. І далі : «Крім того, спеціальними заходами доручалося секретаріатові ЦК КПУ і Кримському обкому партії «активно формувати громадську думку щодо змін адміністративно-політичного статусу Криму. І хоч комуністична більшість у парламенті УРСР гарантувала прийняття відповідного закону в угоду Кремлю, там вирішили перестрахуватися, доручивши кримській партноменклатурі організувати місцевий референдум з цього приводу» [7, с.269].

Є і інші точки зору. Для нас є важливою позиція професора М.В. Багрова, який не тільки мав особисте відношення до вирішення проблеми Криму з моменту її зародження, а й очолював цю складну напружену роботу. В своїй книзі «Крым: время надежд и тревог» [6, с.210] та науковій статті «Проблеми Криму та шляхи їх вирішення» він зазначає: «...вважаю необхідним наголосити, що наші дії не виходили за рамки нормального, цивілізованого, еволюційного процесу трансформації держави в умовах ринкової економіки, взаємовідносин Центру з регіонами. Вони не мали нічого спільного з сепаратистськими намірами та ідеологією сепаратизму» [4, с.477].

Далі, аргументуючи рішення про зміну устрою Криму, він зазначає: «Крим у складі України – це унікальна територія. Можна назвати не менше п'яти постулатів, на яких базується кримська регіональна парадигма. Це – природна унікальність, історична своєрідність, поліетнічність Криму, специфічність господарського комплексу, геополітична значимість, яка, в разі негативного розвитку подій, може привести до глобального міжнародного конфлікту.

З погляду на ці обставини, ми і вибрали такий шлях автономізації Криму, що дасть змогу впевнено розвиватись цьому регіону, збереже мир і спокій в Україні на шляху її утвердження як демократичної, незалежної держави» [4, с.478].

Ми розділяємо цю точку зору, посилаючись на вищевказані в статті документи, а також і на такі аргументи:

1. Кримське керівництво максимально використало у 1989-1991 рр. недосконалість Українського законодавства (відсутність Конституції України, закону про референдум тощо).

2. Дійсно, політичні рішення часто випереджали правове поле і підштовхували законодавців приймати нормативні акти та закони, які затверджували фактичний стан справ. Це робилося не заради політичної користі, а заради досягнення балансу інтересів, пошуку взаємних компромісів, збереження стабільності на півострові.

3. Всі законодавчі ініціативи, які приймалися Кримською обласною Радою народних депутатів та її Президією, проходили авторитетну юридичну експертизу і не мали аналогів в світовій практиці. Показово, що жодне рішення не було відмінено Верховною Радою України.

На засіданні 4-ї сесії обласної Ради було затверджено Тимчасове положення про референдум і порядок його проведення на території Кримської області, а також створена обласна комісія по проведенню референдуму, яка була названа центральною.

Обласною центральною комісією разом з облвиконкомом була проведена велика підготовча робота. Були розроблені першочергові заходи по виконанню рішень 4-ї сесії, розіслані для всіх міськрайвиконкомів, міських і районних дільничних комісій методичні матеріали по проведенню референдуму та календарний план основних організаційних заходів. Для кожної дільничної комісії були виготовлені бюлетені для голосування, бланки протоколів. Всі дільничні комісії були забезпечені всіма необхідними матеріалами для підготовки та проведення голосування в день референдуму.

У відповідності до тимчасового положення про референдум в передбачений термін було створено 32 районних і міських комісій з референдуму, 7 селищних і 62 сільських. Президіями районних і сільських Рад створені 1416 дільниць для голосування і стільки ж дільничних комісій. Обласна комісія з референдуму провела 8 інструктивних нарад з керівництвом дільничних комісій, в яких прийняли безпосередню участь члени обласної комісії та працівники апарату обласної Ради народних депутатів.

В період підготовки до референдуму обласна центральна комісія провела 6 засідань, на яких розглядалися практичні питання підготовки до рефе-

рендуму, заслухувалися звіти керівників міських і районних комісій, керівники обласних і районних організацій і управлінь по забезпеченню необхідних умов для голосування населення.

Значну роль в підготовці референдуму відіграли засоби масової інформації. Нами встановлено, що тільки газети Криму в підготовчий період опублікували понад 950 різноманітних матеріалів, пов'язаних з цією проблемою (Підраховано автором за матеріалами кримських газет). Регулярно, починаючи з 15 листопада 1990 р. газета «Крымская правда» друкувала матеріали, присвячені референдуму, а з 26 грудня в цій газеті була запроваджена постійна рубрика: «Про державно-правовий статус Криму» [8]. В передачах кримського радіо теж активно висвітлювалась тема референдуму.

Кримським телебаченням, окрім регулярних розділів про статус Криму, в інформаційних передачах було організовано 11 спеціальних випусків. На адресу обласної Ради народних депутатів надійшли сотні листів, під якими поставили свої підписи понад 21 тисяча кримчан. Зазначимо, що 85,6 % з них висловлювалися за статус Криму як автономної республіки. Якщо додати до цього 14 % кримчан, що запропонували статус союзної республіки, Всесоюзної здравниці [9, с.89], то стане цілком очевидно, що ідея підвищення статусу Криму знаходила широку підтримку у населення області [9, с.99].

Підготовка і проведення референдуму активізували діяльність політичних партій і громадських організацій. Наведені вище факти свідчать про широкомасштабну пропагандистську компанію Кримського обкому партії та первинних партійних організацій Компартії України. Основним змістом цієї роботи була спроба сформувати громадську думку про те, що всі економічні негаразди, які з банкрутством так званої планової економіки дедалі поглиблювалися, зникнуть, як тільки Крим одержить вищий статус.

Протилежну позицію зайняли лідери організацій кримськотатарського національного руху, які закликали бойкотувати референдум. З ними в союзі висіли Народний Рух України, Українська національна партія, Народний Фронт Криму, Демократичний Союз та деякі групи виборців. Це протистояння ускладнило соціально-політичну ситуацію на півострові. Але незважаючи на ці проблеми, референдум в Криму був проведений.

На основі поданих протоколів міських і районних комісії з референдуму обласна центральна комісія повідомила, що загальна кількість громадян, занесених в списки для участі в референдумі складає 1 млн. 708 тисяч, 41 чоловік із них 1 млн 432 тисячі 60 громадян (81,37 %) отримали бюлетені. За відновлення Кримської АРСР як суб'єкту Союзу РСР, учасника Союзного договору проголосувало 1 млн. 438 тисяч 55 чоловік або 93,26 % від тих, хто взяв участь у референдумі. Проти – проголосували 5,64 % виборців. Ці результати були затверджені Обласною центральною комісією. 24 січня 1991 р. 5-я сесія Кримської обласної Ради народних депутатів XXI скликання затвердила підсумки референдуму і прийняла, виходячи з його результатів, текст Звернення до Верховної Ради УРСР: «Кримська обласна Рада звертається до Верховної Ради УРСР з пропозицією розглянути і внести відповідні зміни в Конституцію УРСР, що закріплюють волевиявлення населення Криму. увійти з пропозицією до з'їзду народних депутатів СРСР з внесенням відпо-

відних змін і доповнень в Конституцію СРСР і до прийняття Конституції Кримської АРСР визначити порядок формування державних органів республіки».

Досягнувши бажаного результату на референдумі 20 січня 1991 р., кримським керівництвом був досягнутий й інший важливий рубіж: 12 лютого Верховна Рада УРСР ухвалила постанову «Про відновлення Кримської автономної Радянської Соціалістичної Республіки» [10, ст.85].

Таким чином, загальнокримський референдум став найважливішою подією в період відтворення автономної республіки в Криму. Це був відповідальний крок в умовах гострої політичної боротьби та відсутності законодавчої бази. Він був продиктований реальною оцінкою ситуації в Криму, знанням настроїв кримчан, принциповою позицією відносно необхідності спиратися на їх думку.

Список літератури: 1. Макуха П. Кто накормит Крым? /Советский Крым. 1990. 28 ноября. 2. Рябчикова Т. Снова Крым на перекрестке истории // Крымская правда. 1991. 5 апреля. 3. Громов С.Е. К вопросу о деятельности национальных партий и организаций в Крыму в период гражданской войны //Ученые записки Симферопольского гос. ун-та. 1998. №6. 4. Багров М.В. Проблемы Крыма та шляхи їх вирішення // Культура народов Причерноморья 1998. №5. 5. Парламент Крыма: выборы – 98. Информационно-аналитическое издание. Симферополь, 1999. Ч.1. 6. Багров Н.В. Крым время надежд и тревог. Симферополь, 1998. 7. Сергійчук В. Український Крим. К., 2001. 8. Евграфов П. Правовой путь к государственности Крыма // Крымская правда. 1990. 26 декабря. 9. Брошеван В.М., Черная В.Т. Крым в составе Украины. Книга 1. Крым 1921 – 1991 гг. Историко-документальный очерк. Симферополь. 1999. 10. Постанова Верховної Ради УРСР 12.02.91 «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» // ВВР. №9. 1991.

Надійшла до редколегії 29.09.2001

*М.І. Логвиненко, нач. Сумської філії
Нац. ун-ту внутр. справ*

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ВІЛЬНІ ЗІБРАННЯ

Процеси зламу тоталітарної системи, демократизації сучасного суспільства, формування правової держави обумовлюють подолання відчуження індивіда від влади і власності, висування прав людини на передній план у сучасному праворозумінні, формування нової моделі правового становища особи, створення ефективного механізму реалізації основних прав і свобод громадян.

На думку фахівців права людини – це визначені нормативне структуровані властивості й особливості буття особистості, що виражають її свободу і є невід'ємними і необхідними засобами й умовами її життя, її взаємовідносин із суспільством, державою, іншими індивідами.

Права людини органічно влетені в соціальну діяльність людей, їхні суспільні відносини, засоби буття індивіда. Вони є нормативною формою взаємодії людей, упорядкування їхніх зв'язків, координації їхніх вчинків і діяльності, запобігання протиріч, прогибортства, конфліктів на основі сполучення